

KÖZLEMÉNYEK

Jacobus de Hungaria, az arab tudomány megismerésének szószólója Elzászban a 15. században. Minden történelmi kutatás közvetlen, vagy éppen indirekt módon, de a jelenkori kérdésekre válaszol. Nyugat-Európában divatnak is tekinthető az az igyekezet, *zelum*, amellyel az egyes országokban élő, főként liberális értelmiségiek igyekeznek bizonyítani, hogy az iszlám már történeti léptékben is jelen volt a nyugati keresztény közösségekben, építő módon járultak hozzá a közösség életéhez. Közép-Európában pedig azt bizonygatjuk, hogy itt is jelen voltak mindig, csak éppen nem feltétlenül örültünk ennek. A mostani magyar kormány meg éppen annak az elképzelésnek a jegyében tevékenykedik, hogy a magyarok a legnyugatibb keleti nép, és nagy gonddal erősíti az ősi időkből ismert, de megszakított kapcsolatokat. A legújabb magyar történelmi regényekben, amelyek a honfoglalás idején, vagy az Árpádok korában játszódnak, sorra bukkannak fel a Magyar Királyságban élt muszlim kereskedők, gyógynövényekhez értő orvosszerű személyek, vagy éppen más értelmiségiek. Ezeket aztán, a regényben, a nyugati keresztényég hirdetői, terjesztői, sőt inkvizítorai, az ősi magyar pogány hagyományokkal együtt tüntették el a Kárpát-medencéből. Hasonló szellemben vannak jelen a regényekben, ahogy a templomosokról szóló irodalomban a muszlim-keresztény testvériség-gondolat szereplői, vagy a Szent Grált őrző keresztény és muszlim hívőkből álló Fény Testvériségének a tagjai. Az éppen az oszmán-török hódításnak is köszönhetően csak nyomaiban fennmaradt magyarországi írásbeli emlékek nem bizonyítják a fentieket, de azokon a területeken sem bizonyítható egy aktív és termékeny együttélés, ahol a források hiánya nem jellemző. Ugyanakkor határozottan érdekes kérdés, hogy mennyire terménynek bizonyultak azok a ritka művelődéstörténeti pillanatok, amelyekben a muszlim és a keresztény, vagy éppen a muszlim, a zsidó és a keresztény kultúra és tudomány művelői aktívan egymás megismerésére törekedtek, együtt gondolkodtak.

Az elzászi értelmiség és az itt élő átlagember a 15. és a 16. században több alkalommal találkozhatott azokkal az információkkal, amelyek a muszlimokra, az arab tudományra, de legfőképpen az oszmán törökökre – életforma, szokások, hadviselés, vallás stb. – vonatkoznak, és a hírforrás a Magyar Királyság volt. Kezdjük az egyik legfurcsább esettel, amely egyben egy európai szinten is érdekes filozófiatörténeti pillanat.

Joseph Knepper figyelt fel 1905-ben¹ az elzászi Bollwiller iskolájában tevékenykedő *Jacobus de Hungariára* egy, Colmarban őrzött kézírata alapján.² A murbachi bencés rendház művelődéstörténeti szerepét vizsgálva Georges Bischoff is kézbevette a kéziratot Barthélemy de l'Andlau életművének bemutatásakor, kiemelve, hogy ez utóbbi hívta a magyarországi Jakab fratert a mur-

---

¹ KNEPPER, Joseph, *Das Schul- und Unterrichtswesen im Elsass*, Strasbourg, 1905, 255; innen idézi INGOLD, Denis, *Notes sur la communauté et les écoles juives de Bollwiller (15ème – 20ème siècles)*, dans *Bulletin historique de la ville de Mulhouse*, 3(1987), 2.

² Colmar, Bibliothèque municipale, MS 48.

bachi rendház iskolájába.³ A magyarországi történeti kutatás számára Jacobus de Hungaria ismeretlen személy, jóllehet az említett kézirat megjegyzi bennünket arról, hogy Andreas Pannonius⁴ mellett ő a második, akinek saját filozófiai gondolatairól maradtak fenn szövegek.⁵ Nem tudjuk, hogy mikor került Elzászba Jacobus de Hungaria. Az egyetlen fennmaradt, a morálteológiai előadásait lejegyző – említett colmari – kéziratból sejtethetően, talán Padovában tanult, és onnan utazhatott Bollwillerbe. Itt alapított egy latin–héber iskolát, amelynek jó híre lehetett, hiszen Barthélemy d’Andlau, a murbachi bencés apát – aki a rendi élet megreformálásában,⁶ és a humanista tanulmányok bevezetésében⁷ is jeleskedett – meghívta Jacobus de Hungariát, hogy alakítsa át a rend iskoláját. Ez utóbbi valóban távozott Bollwiller-ből Murbachba,⁸ a latin, a görög és a héber tanulmányok mellett, javasolta azt, hogy az arab nyelvvel is foglalkozzanak. Élete végén belépett a rendbe, a bázeli rendházban élt, amit egy könyvbejegyzése tanúsít.⁹ Miután Barthélemy d’Andlau a rendi reformok kapcsán Basilius Bessarion bíborossal is kapcsolatban állt,¹⁰ feltehető az is, hogy ő javasolta Jacobus de Hungariát az apátnak.

Térjünk vissza arra gondolatra, hogy a 15. század 70-es éveiben valaki, egy magyarországi származású, vélhetően krisztianizált és nemessé emelt zsidó személy, fél évszázaddal a ‘collegium trilingve’ intézmények megalapítása (Párizs, Leuven, Róma) előtt ‘collegium quadrilingvè’-t javasol. Az erre vonatkozó szöveg így hangzik: „Dixi autem scola latina, quia in Bolwir floret etiam scola et studium judeorum, sed pro dolor!, deficit scola grecorum et saracenorum, quia si

³ BISCHOFF, Georges, „Un monastère sans livres est une prairie sans fleurs” *Bibliothèque et études à l’Abbaye de Murbach sous l’abbatiat de Barthélemy d’Andlau (1471-1477)*, dans *Source(s). Cahiers de l’équipe de recherche Arts, Civilisation et Histoire de l’Europe* (Strasbourg), Nr. 2. 2013. 13–38. (itt: 26–27.)

⁴ A 14. században élt karthauzi szerzetesnek teológiai és morálfilozófiai munkái maradtak ránk, utóbbiban több az eredeti gondolat, mint az ‘imitatio’ (*Két magyar egyházi író a XV. századból, Andreas Pannonius, Nicolaus de Mirabilibus*, Közzéteszik Fraknoi Vilmos, Ábel Jenő, Bp., MTA, 1886 (Irodalomtörténeti Emlékek, I). Kritikai kiadásuk folyamatban van.

⁵ *Ortus floridus* (Colmar, BM MS 48. fol. 12v–52v); *Tractatus de quatuor virtutibus cardinalibus cum divisionibus virtutum et subdivisionibus* (Colmar, BM MS 48. fol. 52v–67v); *Materia correspondens libris ethicorum* (Colmar, BM MS 48. fol. 68r–96r); *Tractatus narrationum exemplarium quatuor virtutum cardinalium* (Colmar, BM MS 48. fol. 96v–146r); *Addiciones ad supradicta* (Colmar, BM MS 48. fol. 146r–149r); *Arbor virtutum* (Colmar, BM MS 48. fol. 149v–155r); *Liber quatuor virtutum cardinalium* (Colmar, BM MS 48. fol. 155v–325v)

⁶ Vö. BISCHOFF, Georges, *Recherches sur la puissance temporelle de l’Abbaye de Murbach, 1229–1525*, Strasbourg, Librairie Istra, 1975.

⁷ LEGIN, Philippe, *L’abbé Barthélemy d’Andlau, précurseur de la Renaissance*, dans *Bulletin Annuel de l’Association Châteaux forts et villes fortifiées d’Alsace*, 2007, 79–87.

⁸ „Expliciunt sententiae secundum intentionem Aristotelis super omnes libros decem ethicorum cum certis notabilibus superadditis. Reportata sunt haec in famosa cititate Bolwir ubi viget studium latinorum et judeorum per manus Jacobi de Ungaria ad instatiam reverendi patris Bartholomei de Andolo abbatis Morbaciensis” (Colmar, BM MS 48. fol. 96v).

⁹ BELLOVACENSIS, Vicentius, *Speculum historiale*, partes 1–4, Strasbourg, Adolf Rusch, cca. 1473 (GW M50582, Heidelberg UB Signatur: Q 1568 E fol. INC), fol. 1a: „Iste liber est emptus per fratrem Jacobum ordinis sancti Benedicti de Ungaria in Basilea ab inpressoribus”; fol. 2a: „Iste liber est emptus per fratrem Jacobum ordinis sancti Benedicti de Ungaria in Basilea”; fol. 27a: „Iste liber est emptus per fratrem Jacobum de Ungaria ordinis sancti Benedicti in Basilea ab inpressoribus”

¹⁰ BISCHOFF 2013, i. m. 26.

haec adessent tunc omnes secte pueriles mundi ibi adessent.”¹¹ A gondolat fontosságán túlmenően az a kézirat, amely az ő iskolai gyakorlatából származó kommentárokat tartalmaz, jól bizonyítja azt, hogy látókörébe kerültek az arab nyelvből latinra, vagy héberből arab közvetítéssel latinra fordított művek is. A kommentárokra kiválasztott szövegek közt kettő is ilyen, hiszen Martinus de Braga (510/520–579; Pseudo-Seneca),¹² Jean Gerson (1363–1429),¹³ Boetius (480–524)¹⁴ és Sextus Placitus (4. század)¹⁵ mellett Pszeudo-Arisztotelész *De pomo et morte*,¹⁶ illetve Ametus *Epistola de proprietatibus*¹⁷ című művét is tartalmazza a colmari kézirat, Jacobus de Hungaria kommentárjaival.

A murbachii iskolában tehát tanította a *Tractatus de pomo et morte incliti principis philosophorum Aristotelis (Risālat-al-Tuffāha)* címmel jegyzett szöveget is. Ezt, a szakirodalom mai konszenzusa szerint, a 10. században arabból latinra fordította egy ismeretlen.¹⁸ A halhatatlanságról szóló rész valóban Arisztotelész műve, ám az egész szerzősége nem. Thomas de Argentina (1275–1357), ágostonos szerzetes, prior, *Scripta super quatuor libros sententiarum* című, 1490. évi strasbourgji kiadású művében¹⁹ még Arisztotelész írásának tartja.²⁰ Egy zsidó mítosz szerint Arisztotelész maga is zsidó volt, és adaptálta a zsidó egyistenhitet. Ezt a legtöbben a Pszeudo-Arisztotelész-i *De Pomo* traktátus alapján mondják, annak ellenére, hogy Maimonidész már kétségbe vonta a szöveg kapcsán Arisztotelész szerzőségét. A szöveghagyomány a mai napig vitatott. Amiben egyezik több filozófiatörténész véleménye, az az, hogy a 13. században a *De Pomo*t héberből arabra és latinra is lefordították Szicíliában.²¹ A latin fordítás alapja is a héber volt, de a fordító személyében nincsen konszenzus. Vannak, akik Manfred Hohestaufen királyt (1232–1266), II. Frigyes császár fiát jelölik meg fordítóként,²² azonban a többség Bartolomeo da Messina (?–1266) tevékenységének a része-

¹¹ Colmar, BM MS 48. fol. 325v.

¹² *De formula honestae vitae* (Colmar, BM MS 48. fol. 1r–12v.)

¹³ *Arbor de origine iuris et legum* (Colmar, BM MS 48. fol. 326r–329r.)

¹⁴ *Sententiae de consolatione philosophiae* (Colmar, BM MS 48. fol. 329v–371r.)

¹⁵ *Liber medicinae* (Colmar, BM MS 48. fol. 401v–405r.)

¹⁶ Colmar, BM MS 48. fol. 371v–396v.

¹⁷ Colmar, BM MS 48. fol. 397r–401v.

¹⁸ Vö. MARENBNON, John, *Later Medieval Philosophy, 1150–1350*, London–New York, Routledge and Kegan, 1987. 50–53. (Greek, Arabic and Jewish philosophy: the translations)

¹⁹ Strassburg, Martin Flach, 1490 (ISTC it00343000)

²⁰ Vö. MARGOLIOUTH, David Samuel, *The Book of the Apple, ascribed to Aristotle, edited in Persian and in English*, in *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, N.S. 24(1892), 187–252; Ioana CURUȚ, *Sentences Commentaries and the role of the Pseudo-Aristotelian 'Liber de pomo' in the 'De intentione Aristotelis' questions about the eternity of the world*, in *Pseudo-Aristotelian Texts in Medieval Thought*. The XXII annual Colloquium of Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale. Cluj, 28–30 September 2016, Universitatea Babeș-Bolyai, Centrul de Filosofie Antică și Medievală, Cluj (előkészületben).

²¹ MELAMED, Abraham, *The Medieval Hebrew 'De Pomo' and the Myth of the Jewish Aristotle*, in *Pseudo-Aristotelian Texts in Medieval Thought*. The XXIIth annual Colloquium of Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale. Cluj, 28–30 September 2016, Universitatea Babeș-Bolyai, Centrul de Filosofie Antică și Medievală, Cluj (en préparation)

²² *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy: From the Rediscovery of Aristotle to the Disintegration of Scholasticism, 1100–1600*, ed. by Norman Kretzmann, Anthony J. D. Kenny, Jan Pinborg, Cambridge–London–New York, CUP, 1982, 62.

ként elemzik. A kérdés legelismertebb szakértője azonban azt is mondja, hogy ez utóbbi egy arabról héberre fordított szöveget használt a latin 'translatio' elkészítésére.²³

A colmari kézirat nem a 10. századi latin szöveget tartalmazza, hanem egy 13. századi fordítást, amelyet, Jacobus de Hungaria szerint is maga Manfred Hohestaufen, II. Frigyes császár fia készített el, a kézirat külön közli a király előszavát is: *Sequitur textus et est prefatio Marfredi(!) regis*.²⁴ Manfréd családi kapcsolatai a magyar Árpád-házi királyokig nyúltak. Legidősebb leánya, Konstanca azzal az Aragónia Péterrel kötött házasságot, aki később III. Péter néven Szicília királya lett, és akinek a szülei II. Jakab aragóniai király és Árpád-házi Jolanta, II. András leánya voltak.²⁵ Jacobus de Hungaria ezt vélhetően nem tudta, vagyis nem állítjuk, hogy ezért is figyelt a Szicíliai Királyság udvarában egykoron folyt fordítói munkára, élénk kulturális életre.

A másik, az arab tudományt a murbachi közösséghez közvetítő szöveg a kéziratban így kezdődik: *Incipit epistola Ameti filii Abrahe nominati filius Mazalarii de proprietatibus... Bona inquit conferat tibi Deus*.²⁶ A kézirat egy másik latin verziója Montpellier-ben található,²⁷ amelyről azt tudják, hogy Ahmed Bin Jaafar Bin Brahim Ibn Al Jazzar Al-Qayrawani (Abú Dzsaafar Ahmed ibn Ibráhím ibn Alí ibn Abí Khálid; Ibn al-Dzsazzár; Algizar; Amatus filius Habrae/Abrahe; 895/898–979/980) arabból latinra fordított műve.²⁸

Azt gondolom tehát, hogy Jacobus de Hungaria kéziratának pusztán felületes olvasata is jelentős adalékokat szolgáltat azzal kapcsolatban, hogy az arab tudomány, a 15. század utolsó harmadában, milyen formában gazdagította az elzászi értelmiségiek látókörét.

MONOK ISTVÁN

²³ KOTZIA, Paraskevi, *Peri tou Melou e peri tes Aristotelous Teleutes (Liber de Pomo sive de Morte Aristotelis)*, Thessalonike, Ekdoseis Thyrathen, 2007 (Philosophia, 12); KOTZIA, Paraskevi, 'De Hebraea lingua transtulimus in Latinam': *Manfred of Sicily and the pseudo-Aristotelian 'Liber de pomo'*, in *Translating at the Court: Bartholomew of Messina and Cultural Life at the Court of Manfred of Sicily*, ed. by Pieter De Leemans, Leuven, LUP, 2014 (Medievalia Lovaniensia, 1, XIV), 65–90.

²⁴ Colmar, BM MS 48. fol. 373r.

²⁵ BERGMANN, Arnold, *König Manfred von Sizilien, Seine Geschichte vom Tode Urban IV. bis zur Schlacht bei Benevent, 1264–1266*, Heidelberg, 1909, Carl Winter (Heidelberger Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte, 23).

²⁶ Colmar, BM MS 48. fol. 397r.

²⁷ Montpellier, Bibliothèque interuniversitaire, Section Médecine, H 277: *Epistola Ameti filii Habrae nominati filius Macelaridis de proprietatibus ad quemdam consanguineum suum. Conferat tibi Deus mores*

²⁸ SANNINO, Antonella, *Altri due testimoni manoscritti de 'De mirabilibus Mundi'*, dans *Bruniana et Campanelliana*, 18(2012), nr. 2. 691–696 (ici: 693, 695).